

ցանկի թէ նախնական Ը ձայնաւորն, եթէ գոյութիւն ալ ունէր, հնդկերեսնականին մէջ ուրիշ ներկայացուցիչ չունի բայց եթէ ք. (Z. f. vgl. Sprachf. XXXVI, 75—86. XXXVIII, 399—402.) եւ այս կարծեացա վրայ հաստատուն կը մնամ. (եւ սակը. *ist* չեմ նշոյացրեր լատ. *ist* ի հետ, *Mém. soc. lingu.* XIII, 206, բայց այս երկու բառերու մէջ նոյն աղբյուր կը գտնեմ՝ զոր ունին սակը. *yuvast* եւ լատ. *yuvēntia*, սակայն հոս խնդրոյն այս մանրամասնութեանց մէջ չեմ կրնար որեւէ ակնյայտնի հետք մը գտնել նախնական Ը ձայնաւորի մ'որ ոչ-նուագեալ առաջնական վերաբերէր. բայց չեմ ալ համարձակիր անոր գոյութիւնը բացէ ի բաց ժխտել. այսու հանգիւսէ աւելի յանգագոյն կ'ըլլար՝ այնպէս բացէ ի բաց հաստատել ձայնաւորի մը գոյութիւնն որ ակնյայտնի որեւէ հետք մը ձգած չէ: Ուստի de Saussure կրնայ իրաւունք ունենալ:

Արդ ք տարբեր բաղաձայնական բնութիւնը բարոյութիւն ակնյայտնի կ'ըլլայ, եթէ քիչ մ'աւելի մերձուստ քննենք հնդկերէ. ձայնաւորական փոխանակութիւնքն եւ անոնց ունեցած արդիւնքները բաղաձայնեցող գոյութեան վրայ: Արդէն այս շատ ծանօթ իրողութիւնքն՝ Վ վանկական > Ը, «երկարբառ» մը -տով > երկայն ձայնաւոր, Վ բաղաձայն > զրոյ. (հմտ. հինդ. *սեւ. չրնիւ-ժ*՝ *սեւ. -uues*, առ ալ -*ues*, -*uues* ձեւերէ, որուն քով կայ չրոյ՝ *սեւ. -ն, առ ալ սքէ*.) Կը միշտ ցրենն մեզի՝ աչքի զարնելու չափ՝ այն զարգացումը, զոր ունի ՚ կրմբերէնի մէջ, այսինքն՝ ՚ վանկական > Ը կամ ՚. (օր. *hela, hely* «որ», հին. *selg*.) «երկարբառ» մը -տով > ճմարիւտ երկարբառ մը կամ երկայն ձայնաւոր մը (օր. *leu-lu* «բնաւանդ», հին. *leg-lach; ty* «տուն», հին. *lech; lu* «գունդ», հին. *sluag*.) բաղաձայն ՚ > զրոյ. (օր. *dy aiv* «քու խօսքը»՝ ծագած *dy* «քու», *gavir* «խօսք» բառերէն) Եւ եթէ մանրամասնութեանց մէջ մտնենք՝ աւելի ալ պայծառ կ'երեւայ Վ տարբեր բաղաձայնական բնութիւնը:

Հիրա արդէն մտադիր բնած էր այն աչքի զարնող զուգակցութեան վրայ՝ որ կայ մէկ հոշմանէ հնդկերէ. ձայնաւորական փոխանակութեանց եւ միւս կողմանէ սլաւերէնի մէջ և եւ ի աղտո մայնաւորաց անհմար յառաջ եկած արեւմտեան միջն. (Hirt, *Der indogermanische Ablaut*. Strassb. 1900, p. 205.) Այս զուգակցութիւնը կրնանք ամփոփել հինգ կէտերու:

(Ը-բ-ն-ն-ն-ն-ն-ն)

ՀԱՆԳՆԻ ՊԵՐԻՈԴԱԿԱՆ

ՀԱՆԳՆԻ ՊԵՐԻՈԴԱԿԱՆ

ԻՆԴՈՒՆԵՐԵՆԸ Օ ԱՐԵՆԸ

Գիտենք թէ խաղիներէն բնականագրական դրութիւնը ամբողջովին կազմուած է Ասորեստանեան բնականագրութեան վրայէն, խաղիներէնը գեղեցիկ կերպով պարզեր է ասորեստանեան բնականագրութեան խառնիճաղանձ դրութիւնը, ընթերցող անոր մէջէն եռաձայն նշանագրերը, կրկնակ տառերը եւ մի քանի տեսակ կարգացող ձեւերը: Կարճ խօսելով խաղեան բնականագրութեան սկզբունքն է եղեր այն որ՝

1. ամէն մէկ նշան ունենայ մէկ ձայն,
2. ամէն մէկ ձայն ունենայ մէկ նշան:

Այս ընդհանուր սկզբունքին առջեւ մեծ բացառութիւն մը ունենք. այդ ալ Ա ձայնն է որ խաղեան բնականագրութիւնը Ասորեստանեանին նման կը նշանակէ երկու կերպ. 𐎠 կամ 𐎡 ձեւով:

Որովհետեւ այս երկու նշանները Ասորեստանցւոյ մէջ միեւնոյն հնչումն ունին (—), ուստի բնականագրութեանը ընդունած են թէ խաղեանց մէջ ալ նոյնպէս ըլլալու էր: Բայց կան խոսք մը բնականագրութեան ալ որ կը կարծեն թէ՛ ըստ որում խաղիներէնը աւելորդ նշաններ պահելու սովորութիւն չունի, ասոնցմ առաջինը 𐎠 խաղիներէնի մէջ կը նշանակէ —, իսկ երկրորդը 𐎡 ձայնն ունի:

Այս կարեւոր խնդիրը լուծելու նպատակն ունի յողուստս:

Խաղիական այբուբենը վանկական ըլլալով՝ — ձայնով վանկեր ներկայացնելու համար հետեւեալ նշաններն ունի.

𐎠 bu 𐎡 du 𐎢 gu 𐎣 ku
 𐎤 ku 𐎥 lu 𐎦 ul 𐎧 mu
 𐎨 nu 𐎩 pu 𐎪 ru 𐎫 ur
 𐎬 su 𐎭 šu 𐎮 uš 𐎯 su
 𐎰 tu 𐎱 tu 𐎲 xu 𐎳 zu

Ասոնցմ ոչ մէկը կրկնակ ձեւ ունի եւ ոչ ալ կրնայ երկու տեսակ կարգացուի. միայն առանձինն — վանկն է, որ 𐎠 եւ 𐎡 ձեւերն ունի:

Խնդրոյն լուծման համար երկու ճամբայ ունինք՝

ա) Խալդիերենը Ասորեստաներէնի նման սովորութիւն ունի շատ անգամ նախորդ վանկին ձայնաւորը կրկնելու առանձին վանկով, օրինակ nu-la-li-e (Ե. 10) կամ nu-la-a-li-e (Ե. 11). xal-di-še (Ա. 20) կամ xal-di-i-še (Ա. 11) եւն. Եթէ u վերջացող վանկերէն ետքն իբր կրկնութիւն գործածուած ըլլան E եւ A նշանները՝ կը նշանակէ թէ ասոնք իսկապէս u ձայնն ունին:

բ) Եթէ միեւնոյն բառը տեղ մը E նշանով եւ ուրիշ տեղ մ'ալ A նշանով գրուած ըլլայ, ապացոյց է թէ երկուքն ալ նոյն արժէքն ունին:

Առաջին կէտէն եթէ քննենք խալդեան արձանագրութիւնները, կը տեսնենք թէ նախորդ u վերջացող վանկերու կրկնութիւնը E նշանով՝ խիստ բազմաթիւ է. բաւականանք յիշել մէկ երկու հաս. օր. a-gu-ni (Թ. 7) եւ a-gu-u-ni (Թ. 3). te-ru-bi (Բ. 10, Ը. 9) եւ te-ru-u-bi (Ը. 4). bu du-si-e (ԺԱ. 6) կամ ba-du-u-si-e (Գ. 2, 5, ԺԳ. 3):

Այս պարագային A նշանով կրկնութիւնը թէեւ շատ սակաւադէպ, բայց անգամայն իրեւոյթ մը չէ. նիբոլլի 24 քարերուն մէջ գտնուած բոլոր օրինակներն են այս մասին՝ $\text{iš-pu-u-ni-xi-ni-še}$ (Գ. 3), al-su-u-ši-ni (ԺԵ. 1).

Թորոածին պատահականութեան համար գործածեցինք նիբոլլի առաջին հետազոտութեան համարը, որ կը պարունակէ Ռուսահայաստանի 24 անասնորոշութիւնները. յաջորդ օրինակներուն մէջ փակագծով գրուած Ա. 9, Ե. 10 եւն. կը ցուցնեն քարերուն թիւը եւ տողը:

ku-u-li a-i-ni (ԺԶ. 2, 7).

Երկրորդ կէտէն քննելով խալդեան արձանագրութիւնները՝ եղած բոլոր օրինակները հետեւեալներն են.

1. $\text{iš-pu-u-ni-xi-ni-še}$ (Գ. 3) կամ $\text{iš-pu-u-i-ni-xi-ni}$ (Գ. 9),

2. al-su-u-ši-ni (Ը. 1) կամ al-su-u-ši-ni (Ժ. 1, ԺԸ. 17) եւ կամ al-su-u-ši-i-ni (ԺԵ. 1),

3. xa-u-bi (ԺԸ. 1, 4, ԻԱ. 3, ԻԳ. 4 եւն.) կամ xa-u-bi (ԻԲ. 5),

4. ba-u-ši-ni (Թ. 6) կամ ba-u-ši-ni (ԻԲ. 1):

Այս օրինակները բաւական են արդարեւ ցոյց տալու համար թէ E եւ A միեւնոյն արժէքն ունին, թէ երկուքն ալ հաւասարապէս կը կարդացուին — եւ թէ հետեւաբար խալդիերէնը ձայնէն զուրկ է:

Հաշուելով յիշեալ 24 արձանագրութեանց մէջ պատահած բոլոր դէպքերը՝ կը տեսնենք թէ E ձեւը գործածուած է ընդամենը 102 տեղ, իսկ A միայն 10 տեղ, որոնցմէ 6 հատը վերը յիշեցինք, իսկ մնացեալ 4 դէպքերն են. li-u a-ni (Ե. 3), u-ri (Թ. 5), ir-da-ni-u-ni (ԺԵ. 4) եւ u-du-ri-e-ti-ni (ԻԲ. 7):

Այս խիստ սակաւադէպ գործածութիւնը ապացոյց է թէ խալդեանները որոշած էին ընդհանրապէս A բնուածները՝ համաձայն իրենց ընդունած պարզութեան սկզբունքին:

Նոր-Պայաղիտ
1907 Յունուար 1:

ՀՐԱՉԻՍԱՅ ՄԱՍՈՒԾԱՆ

